

Автор аналізує засоби зв'язності тексту з метою визначити відмінність між різними інструментами, що поєднують частини висловлювання в єдине ціле.

Ключові слова: *когезія, когерентність, системний аналіз, зв'язність тексту, понадфразові єдності.*

Інтерес до проблеми зв'язності тексту виник порівняно недавно, і, хоча їй присвячено вже чимало наукових праць, вона дотепер залишається ще недостатньо вивченою. Це пов'язане зокрема з тим, що засоби когерентності кожного функціонального стилю настільки різноманітні й не схожі один на інший, настільки відрізняються у різних авторів і, навіть в різних творах того самого автора, що класифікувати їх можна тільки умовно.

Кількість досліджень зв'язного тексту продовжує зростати, і вона відкриває широкі можливості перед її дослідниками. В різний час цією проблемою займалися такі видатні лінгвісти як Л.С. Бархударов, І.Р. Гальперін, С.Й. Гіндін та інші.

Науковий підхід, що полягає у вивченні тексту як функціонального цілого, виходячи з якого, описуються його структурні частини, не випадковий, а є застосуванням так званого "системного аналізу" у лінгвістиці.

В цій статті автор ставить за мету дослідити і систематизувати відомі засоби зв'язності тексту.

Системний аналіз як науковий метод пізнання виник у другій половині ХХ століття, але основні принципи системного підходу до вивчення складних соціальних явищ були закладені ще Г. Гегелем. Хоча засади системного мислення, тобто уявлення про світ як певної цілісності взаємозалежних частин, з'являються, починаючи з Аристотеля, але тільки в працях Гегеля поняття

"цілісність" постає перед нами у формі наукової, логічно завершеної концепції. Він вважав, що ціле є завжди щось більше, ніж сума частин, тому що саме воно обумовлює природу частин, і тому частини не можуть бути пізнані без розгляду їх цілого, тому що перебувають у стані взаємозалежності й взаємозв'язку.

Завдання адекватного відтворення в знанні складних соціальних і біологічних об'єктів дійсності вперше в науковій формі були поставлені К. Марксом і Ч. Дарвіном. "Капітал" К. Маркса є класичним зразком системного дослідження суспільства як цілого й різних сфер громадського життя. Втілені в ньому основи вивчення органічного цілого стали найважливішим компонентом діалектико-матеріалістичної методології наукового пізнання. Створена Дарвіном теорія біологічної еволюції не тільки запровадила в природознавстві ідею [розвитку](#), але й затвердила уявлення про реальність понадорганізмених рівнів організації життя – найважливішу передумову системного мислення в біології.

З кінця ХІХ-го століття широкого розповсюдження дістали тексти, що вирізняються, здавалося б, крихкістю лексико-семантичної організації, але, проте, сприймані як зв'язний твір. Лінгвістів зацікавило, які мовні засоби зумовлюють сприйняття цього утворення не як набору окремих речень, а як єдиного цілого.

У зв'язку із цим виникли такі терміни як когерентність (cohérence) і когезія (cohésion). У цей час з'явилася тенденція вживати ці два терміни як синоніми в значенні "зв'язність". Таке ж визначення когерентності й когезії дає Т.М. Ніколаєва в "Стислому словнику термінів лінгвістики тексту" [4].

Разом з тим, ряд інших вчених дотримується думки, що між цими двома термінами існує значна різниця. Так, наприклад, С.Й. Гіндін вважає, що когерентність – це зв'язність тексту в цілому, а когезія – зв'язність елементів тексту, не менше, ніж речення і зв'язок між ними [3].

На сучасному етапі розвитку філологічних наук важко із упевненістю стверджувати, хто з цих учених прав. Це покажуть подальші дослідження в цій галузі лінгвістики, але більшість дослідників дотримується думки, що ближче до істини наступне визначення когерентності:

"Когерентність – це цілісність тексту, що полягає в логіко-семантичній, граматичній і стилістичній співвіднесеності й взаємозалежності складових його речень" [7]. Інакше кажучи, когерентність тексту забезпечується логіко-семантичною, граматичною й стилістичною когезією речення. Але відмінність між когерентністю й когезією помітно лише при розгляді їх як прийомів дослідження. На практиці ж усі види когезії, які взаємодіють, складають те когерентне утворення, що прийнято називати цілісним текстом.

У тексті можуть бути присутні або всі види когезії, або частина з них. Тоді недостатність якого-небудь виду когезії компенсується більш інтенсивною реалізацією його в іншому виді. Але ніколи текст не може бути представлений за допомогою тільки одного виду когезії, наприклад, синтаксичної. У цьому випадку синтаксично правильно побудовані речення створюють лише набір речень, нічим більше не поєднаних між собою, і цей набір далекий від зв'язного тексту.

С.Й. Гіндін вважає, що семантична когезія є підґрунтям художнього тексту, як втім, і будь-якого іншого. Але й вона сама по собі не може забезпечити когерентність тексту.

У художньому творі значущу роль має стилістичне втілення, тобто художній текст повинен відповідати не тільки на запитання типу "що?", але й "як?". В той час як у науковому й газетному стилях цьому надається менше значення.

Думка про важливість дослідження "мовної одиниці" більшої, ніж речення, сходиться до А.Х. Востокова, Ф.І. Буслаєва, А.М. Пешковського. В 40 – 50-х рр. ХХ ст. про ПФЄ писали Л.А. Булаховский, І.А. Фігуровский, Н.С. Поспелов, К. Боост, Х. Вайнріх. Велике значення для розробки питань зв'язного мовлення мало вчення В. Матезіуса і його послідовників про актуальне членування речення. ПФЄ стало предметом широкого вивчення в 60 – 70-х рр. ХХ ст.

При конструюванні тексту використовуються максимальні одиниці мови (речення), які стають мінімальними одиницями мовлення (висловлювання). Останні, поєднуючись у семантико-структурні блоки, утворюють різноманітні типи й види мовної організації. Блоки, що складаються із таких речень, звичайно

називаються "понадфразовими єдностями" (ПФЄ). В основі цих блоків лежать різноманітні види висловлювань, які, сполучаючись один з одним, і утворюють ці різні види тексту, що мають спільне значення і відмінне від значення сусіднього блоку. ПФЄ, у свою чергу, поєднуються в єдності наступного рівня, утворюючи ієрархію.

Розчленовування тексту на ПФЄ обумовлене самим процесом створення тексту. ПФЄ можуть розглядатися як підтеми, що входять в основну тему. Комунікативні одиниці більші, ніж висловлення, характеризуються перегрупуванням комунікативних центрів у процесі зчленування мінімальних комунікативних одиниць.

При переході до більших комунікативних одиниць відбувається не тільки нарощування змістових компонентів за рахунок взаємодії внутрішніх частин, але й перегрупування елементів змісту в їхньому підпорядкуванні комунікативному завданню в цілому.

Понадфразова єдність являє собою комунікативну одиницю, що здійснює перехід від висловлювання й ланцюжка висловлювань, що не є власне текстом, до тексту в повному значенні цього слова. Крім тематичних взаємопереходів і перегрупувань комунікативних центрів ПФЄ характеризується також композиційно-сисловою завершеністю. Однак ці властивості розкриваються не цілком, тому що ПФЄ функціонально залежить від тексту в цілому, хоча залишається його частиною.

Для завершеного тексту, як і для великих його частин, прийнято виділяти *тему*, що організує зміст відповідного текстового фрагмента. При цьому часто можна зустріти в науковій літературі думку, що *тема* є ядром тексту, "однак при цьому забувають, що для будь-якого тексту в цілому можна виокремити не тільки *тему*, але й *рему*, що є кінцевим результатом тема-рематичних відносин. І саме *рема*, а не *тема* є комунікативним ядром тексту" [6].

Отже, зв'язність у значенні когерентності характеризує як висловлення, так і закінчений текст. Зв'язність у значенні цілісності, навпаки, є властивістю закінченого тексту, завершеному в значеннєвому й композиційному відношенні.

Когерентність, тобто цілісність тексту, забезпечується когезією, зв'язністю складових його речень у логіко-семантичному, граматичному й стилістичному аспектах. Недостатність виразності когезії в одному з них компенсується когезією в іншому. Так, якщо текст характеризується розривами логіко-семантичної когезії, то його когерентність у значній мірі забезпечується стилістичною когезією речень.

За ПФЄ ми приймемо абзац. Такої ж думки дотримуються М. П. Сенкевич в "Роботі редактора над складним синтаксичним цілим і абзацом" [5] і О.С. Ахманова, яка дає наступне визначення абзацу: абзац – це "відрізок письмового мовлення від одного червоного рядка до іншого" [1].

Як уже зазначалося раніше, класифікацію видів когезії ще не можна вважати цілком завершеною. Але на даному етапі розвитку науки найбільш повною слід вважати наступну класифікацію:

- 1) лексико-граматична, логічна, композиційна;
- 2) фонетична, ритмічна, інтонаційна, стилістична, логічна, семантична, лексична;
- 3) інтелектуально-логічна, чуттєво-образна, емоційна;
- 4) логіко-семантична, синтаксична, стилістична;
- 5) логічна, асоціативна, образна, структурна, ритміко-творча.

Це основні види когезії, але кожний вид можна розбити на підвиди. Наприклад, логічну когезію можна розділити на когезію першого й другого наближення, а лексико-граматичну на пряму й непряму.

Але розгляд окремих видів когезії не є метою даної роботи. Тому надамо стисло характеристику лише основним видам когезії, що найчастіше зустрічаються в різних текстах, скориставшись при цьому класифікацією Гальперіна [2], Стриженко і Кручиніної [6]. Додамо до них тільки лексико-граматичну й семантичну когезії.

На теперішній час в лінгвістиці визначені наступні види когезії.

Логічна когезія – виражається засобами, які укладаються в логіко-філософські поняття послідовних, тимчасових, просторових і причинно-наслідкових відносин.

Стилістична когезія – включає стилістичні особливості, що оповідально повторюються.

Асоціативна когезія – в основі її лежить ретроспекція, коннотация, суб'єктивно-оцінна модальність.

Образна когезія – розгорнута метафора.

Композиційно-структурна когезія – відступи, вставки, безпосередньо не пов'язані із сюжетом, що утворюють другий план оповідання.

Семантична когезія – синоніми, антоніми.

Крім різних видів когезії, існують також інші інструменти зв'язування тексту, які не є когезією в прямому значенні, але які також слугують для сприйняття тексту як єдиного цілого.

Авторська інтенція – послідовність вирішення автором окремих комунікативних завдань, що й виливається в членуванні тексту на окремі значеннєві фрагменти.

Інтенція автора виявляється конкретно в наступних випадках: при виборі тієї або іншої ситуації як денотата тексту;

- у наділенні тексту просторовою й тимчасовою перспективою з одночасним поданням всієї сукупності відносин між фрагментами тексту;

- у впливі на розуміння реципієнта текстової інформації при прогнозуванні його можливої реакції;

- в оцінці переданої інформації.

Прагматична спрямованість тексту – чітка сегментація тексту, наочне графічне оформлення, численність підзаголовків, виділених різним шрифтом, зміна кегля, використання формул, різних символів, схем, малюнків і т. і., використання узагальнено-особового займенника "ми".

Пресупозиція – "фонові знання", спільні для учасників комунікації і які є складовою частиною кожного речення, ПФЄ й, нарешті, змісту усього тексту;

- а) текстуальна пресуппозиція – не входить у загальну підготовку реципієнта. Тому автор

- 1) виділяє список нових термінів;

2) відсилає реципієнта до джерел, що більш детально описують те або інше питання;

3) використовує різні символіко-графічні засоби.

б) загальнонаукова пресуппозиція – на противагу текстуальній, входить складовою частиною у фонові знання реципієнта.

Апелятиви – лексичні засоби м'якого спонукання читача до дії розумового й реального характеру.

Імперативи – різноманітні форми наказового способу.

Імпліцитиви – лексичні й синтаксичні засоби прихованого вираження суб'єктивного ставлення адресанта до предмета мовлення, порівняння, метафори, модальні дієслова.

Асоціативи – слова, що спричиняють до зв'язку двох уявлень за подібністю, суміжністю або протилежністю.

Імпозитиви – лексичні, частіше дієслівні засоби вираження розпорядження, нав'язування своїх поглядів читачеві.

Усі вищевідзначені засоби, що використовуються в різних функціональних стилях, існують для сприйняття тексту як єдиного цілого твору.

Але, не зважаючи на велику кількість праць, присвячених зв'язності тексту, ця проблема ще не до кінця вивчена і посідає важливе місце в роботах сучасних лінгвістів. До цього часу не існує єдиної думки щодо різниці між когезією, когерентністю, зв'язністю та цілісністю тексту. Тому доцільно продовжувати дослідження цієї проблеми.

Література

1. *Ахманова О.С.* Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 606 с.

2. *Гальперин И.Р.* О понятии "текст" / И.Р. Гальперин // Вопросы языкознания. – 1974. – №6. – С. 15-17.

3. *Гиндин С.И.* Внутренняя организация текста: элементы теории и семантический анализ: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филолог. наук / С.И. Гиндин. – М., 1973. – 20 с.

4. Николаева Т.М. Краткий словарь терминов лингвистики текста / Т.М. Николаева // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистика текста. – 1978. – вып. VIII. – С. 14 – 18.

5. Сенкевич М.П. Работа редактора над сложным синтаксическим целым абзацем / М.П. Сенкевич – М.: Мин. высш. и средн. спец. образования РСФСР, 1967. – 57 с.

6. Стриженко А.А. Об особенностях организации текстов, относящихся к разным функциональным стилям / А.А. Стриженко, Л.И. Кручинина. – Иркутск: Иркутский университет, 1985. – 176 с.

7. Трошина Н.Н. Лингвостилистический аспект когерентности художественного текста / Н.Н. Трошина // Сб. науч. тр. МГПИИЯ им. М. Тореца. – 1980. – Вып. 158. – С. 91–92.

Syschenko Y. A. The means of the text coherence

The author analyzes the means of coherence of a text to determine the difference between various instruments which combine parts of expressions into unity.

Key words: *cohesion, coherence, coherence of a text, the systems analysis, superphrase unities.*